

Η ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΚΑΙ Η ΕΚΦΡΑΣΗ*

Ἡ γνώση ἔχει δύο μορφές: εἶναι εἴτε *ἐποπτική* εἴτε *λογική* γνώση· γνώση προερχόμενη ἀπὸ τὴ *φαντασία* ἢ γνώση προερχόμενη ἀπὸ τὴ *νόηση*· γνώση τοῦ *ἀτομικοῦ* ἢ γνώση τοῦ *καθολικοῦ*· τῶν *μεμονωμένων πραγμάτων* ἢ τῶν *σχέσεών τους*· εἶναι, τέλος, ἢ παραγωγὸς *εἰκόνων* ἢ παραγωγὸς *ἐννοιῶν*.

Στὴν καθημερινὴ ζωὴ γίνεται συνεχῶς ἀναφορὰ στὴν ἐποπτικὴ γνώση. Λέγεται ὅτι δὲν μποροῦν νὰ δοθοῦν ὀρισμοὶ γιὰ κάποιες ἀλήθειες: ὅτι δὲν ἀποδεικνύονται μὲ συλλογισμοὺς: ὅτι ταιριάζει νὰ τὶς διδαχθεῖ κανεὶς διαισθητικά. Ὁ πολιτικὸς ἐπικρίνει τὸν ἀφηρημένο διανοητὴ, ποὺ δὲν ἔχει τὴ ζωντανὴ διαίσθηση τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν· ὁ παιδαγωγὸς ὑπογραμμίζει τὴν ἀναγκαιότητα νὰ ἀναπτυχθεῖ πρωταρχικὰ ἡ ἐποπτικὴ ἰκανότητα τοῦ μαθητῆ· ὁ κριτικὸς θεωρεῖ τιμὴ του νὰ ἀφήσει κατὰ μέρος, ἰδίως σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ ἓνα καλλιτεχνικὸ ἔργο, τὶς θεωρίες καὶ τὶς ἀφαιρέσεις καὶ νὰ τὸ κρίνει ἐπικοινωνώντας ἄμεσα καὶ ἐποπτικά· ὁ πρακτικὸς ἄνθρωπος τέλος διακηρύσσει ὅτι ζεῖ περισσότερο μὲ τὴ διαίσθηση παρά μὲ τοὺς συλλογισμοὺς.

Ὡστόσο αὐτὴ ἡ πλατεῖα ἀναγνώριση ποὺ συναντᾷ ἡ ἐποπτικὴ γνώση στὴν καθημερινὴ ζωὴ δὲν ἀντισταθμίζεται ἀπὸ μιὰν ἴση καὶ ἀνάλογη ἀναγνώρισή της στὸ χῶρο τῆς θεωρίας καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ὑπάρχει μιὰ πανάρχαια, κοινὰ ἀποδεκτὴ, ἐπιστήμη τῆς διανοητικῆς γνώσης, ἡ Λογικὴ — ἀλλὰ μιὰ ἐπιστήμη τῆς ἐποπτικῆς γνώσης εἶναι μόνις καὶ μὲ δισταγμὸ ἀποδεκτὴ ἀπὸ μιὰ μειοψηφία. Ἡ λογικὴ γνώση πῆρε τὴ μερίδα τοῦ λέοντος· καὶ ὅταν δὲν καταβροχθίζει ἐντελῶς τὴ σύντροφό της, τῆς παραχωρεῖ μόνις μιὰ ταπεινὴ θέση θεραπαινίδας ἢ θυρωροῦ. Σὰν τί πράγμα νὰ εἶναι ἡ ἐποπτικὴ γνώση χωρὶς τὸ φῶς τῆς νοητικῆς; Εἶναι ἓνας ὑπηρέτης χωρὶς ἀφεντικό· καὶ ἂν ὁ ἀφέντης χρειάζεται τὸν ὑπηρέτη, εἶναι πολὺ πιὸ ἀπαραίτητος ὁ πρῶτος στὸ δεύτερο, γιὰ νὰ ἐπιζήσει. Ἡ ἐποπτεία εἶναι τυφλή. Ἡ νόηση τῆς δανερίζει τὰ μάτια.

Ἡ ἀνεξαρτησία της ἐναντι τῆς διανοητικῆς γνώσης

Τὸ πρῶτο σημεῖο ποὺ εἶναι ἀνάγκη νὰ κρατοῦμε ξεκάθαρα στὸ νοῦ μας εἶναι ὅτι ἡ διαισθητικὴ γνώση δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀφεντικῶν· δὲν ἔχει ἀνάγκη

*Ἀπὸ τὸ ἔργο *Estetica*, 1η ἐκδοσὴ Palermo 1902, 11η ἐκδοσὴ Bari (Laterza) 1965. Κεφάλαια 1 καὶ 18.

νά στηριχτεί σὲ κανέναν· δὲν πρέπει νὰ δανείζεται τὰ μάτια κανενὸς γιατί ἔχει τὰ δικά της, ποὺ εἶναι ἀξιολογώτατα. Καὶ ἂν εἶναι ἀναμφίβολο ὅτι σὲ πολλές ἐποπτεῖες μπορεῖ νὰ βρεθοῦν ἀναμιγμένες ἐννοιες, σὲ ἄλλες δὲν ὑπάρχει ἵχνος ἀνάλογου μίγματος, πράγμα ποὺ ἀποδεικνύει πὸς αὐτὸ δὲν εἶναι ἀναγκαῖο. Ἡ ἐντύπωση ἑνὸς σεληνόφωτος ἀποτυπωμένη ἀπὸ ἕνα ζωγράφο· τὸ περίγραμμα μιᾶς χώρας, σχεδιασμένο ἀπὸ ἕνα χαρτογράφο· ἕνα μουσικὸ μοτίβο, τρυφερὸ ἢ γεμάτο ἀπὸ ἐνέργεια· τὰ λόγια ἑνὸς λυρικοῦ τραγουδιοῦ γεμάτου στεναγμούς, ἢ ἐκεῖνα μὲ τὰ ὁποῖα ζητᾶμε, προστάζουμε καὶ παραπονόμαστε στὴν καθημερινή ζωὴ, μποροῦν ὅλα νὰ ἀποτελοῦν ἐποπτικὲς πραγματικότητες χωρὶς οὔτε ἵχνος διανοητικῆς ἀναφορᾶς. Ὡστόσο, ὅπως κι ἂν κρίνουμε αὐτὰ τὰ παραδείγματα, καὶ ἂν ἀκόμη ἀποδεχθοῦμε ὅτι θέλουμε καὶ ὅτι πρέπει νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι στὴν πλειοψηφία τους οἱ ἐποπτεῖες τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου εἶναι ἐμποτισμένες ἀπὸ ἐννοιες, ὑπάρχει κάτι ἄλλο πολὺ πιὸ σημαντικὸ καὶ ἀποφασιστικὸ ποὺ πρέπει κανεὶς νὰ παρατηρήσει.

Οἱ ἐννοιες, ποὺ βρίσκονται ἀνάμικτες καὶ συγχωνευμένες μὲ τὶς ἐποπτεῖες, στὸ βαθμὸ ποὺ εἶναι πράγματι ἀνάμικτες καὶ συγχωνευμένες, δὲν εἶναι πιὰ ἐννοιες, μιᾶς καὶ ἔχουν χάσει κάθε ἀνεξαρτησία καὶ αὐτονομία. Ὑπῆρξαν κάποτε ἐννοιες, ἀλλὰ ἔγιναν τώρα ἀπλὰ στοιχεῖα τῆς διαίσθησης. Οἱ φιλοσοφικὲς ἀρχὲς στὸ στόμα ἑνὸς τραγικοῦ ἢ κωμικοῦ προσώπου, ἔχουν πλεόν ὄχι λειτουργία ἐννοιῶν ἀλλὰ χαρακτηριστικῶν αὐτῶν τῶν προσώπων. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ὅπως τὸ κόκκινο μιᾶς ζωγραφισμένης μορφῆς δὲν εἶναι ἡ ἐννοια τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος τοῦ Φυσικοῦ, ἀλλὰ ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο αὐτῆς τῆς μορφῆς. Τὸ σύνολο καθορίζει τὴν ποιότητα τῶν μερῶν. Ἕνα καλλιτεχνικὸ ἔργο μπορεῖ νὰ εἶναι γεμάτο ἀπὸ φιλοσοφικὲς ἐννοιες, μπορεῖ μάλιστα νὰ διαθέτει πιὸ ἄφθονες καὶ ἀκόμη βαθύτερες ἀπ' ὅ,τι μιὰ φιλοσοφικὴ μελέτη, ἢ ὁποῖα μὲ τὴ σειρά της εἶναι δυνατό νὰ ξεχειλίζει ἀπὸ περιγραφὲς καὶ ἐποπτεῖες. Ἀλλὰ παρ' ὅλες αὐτὲς τὶς ἐννοιες, τὸ ἀποτέλεσμα ἑνὸς ἔργου τέχνης εἶναι μιὰ ἐποπτεία, ἐνῶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς φιλοσοφικῆς ἐρευνας εἶναι μιὰ ἐννοια.*

Ἐποπτεία καὶ ἀντίληψη

Γιὰ νὰ ἔχει κανεὶς μιὰν ἀληθινὴ καὶ ἀκριβῆ ἰδέα τῆς ἐποπτείας δὲν φτάνει νὰ ἀναγνωρίσει τὴν ἀνεξαρτησία της ἀπὸ τὴν ἐννοια. Μερικοὶ ἀπὸ ἐκείνους, ποὺ τῆς τὴν ἀναγνωρίζουν ἢ, τουλάχιστον, δὲν τὴν ἐξαρτοῦν ἄμεσα ἀπὸ τὴ διάνοια, κάνουν ἕνα ἄλλο λάθος, ποὺ προκαλεῖ σύγχυση σχετικὰ μὲ τὸν ἰδιαίτερο χαρακτήρα της. Ὡς ἐποπτεία νοεῖται συχνὰ ἢ ἀντίληψη, ἢ, μὲ ἄλλα λόγια, ἡ γνώση μιᾶς πραγματικότητας ὡς συμβάντος, ἢ σύλληψη κάποιου πράγματος ὡς πραγματικοῦ.

* Παραλείπονται 12 ἀράδες ποὺ ἀναφέρουν ὡς παράδειγμα τὸ ἔργο τοῦ Manzoni: I Promessi sposi [ΣτΕ].

Ὅπωςδήποτε ἡ ἀντίληψη εἶναι ἐποπτεία. Ὑπάρχει λοιπὸν ἡ ἀντίληψη ποῦ ἔχω γιὰ τὸ δωμάτιο στὸ ὁποῖο γράφω, τὸ καλαμάρι καὶ τὸ χαρτί ποῦ ἔχω μπροστά μου, τὴν πένα ποῦ χρησιμοποιοῦ, τὰ ἀντικείμενα ποῦ ἀγγίζω καὶ μεταχειρίζομαι ὡς προσωπικὰ ἐργαλεῖα μου, ἐμένα ποῦ γράφω· ὅλες τους εἶναι ἐποπτεῖες.

Ἀλλὰ εἶναι ἐξ ἴσου ἐποπτεία ἡ εἰκόνα, ποῦ τώρα μοῦ περνᾷ ἀπὸ τὸ νοῦ, ἐνὸς ἐγὼ ποῦ γράφει σὲ ἄλλο δωμάτιο μὲ διαφορετικὸ χαρτί, πένα καὶ καλαμάρι. Πράγμα ποῦ σημαίνει ὅτι ἡ διάκριση ἀνάμεσα σὲ πραγματικότητα καὶ μὴ πραγματικότητα εἶναι ξένη καὶ δευτερεύουσα γιὰ τὸν ἰδιαίτερο χαρακτήρα τῆς ἐποπτείας. Ἄν ὑποθέσουμε ἕνα ἀνθρώπινο πνεῦμα, ποῦ διαισθάνεται γιὰ πρώτη φορά, μᾶς φαίνεται πὼς αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ διαισθανθεῖ παρὰ μόνο τὸ ὄντως πραγματικὸ καὶ γι' αὐτὸ ἔχει μόνο ἐποπτεῖες τοῦ πραγματικοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ συνείδηση τῆς πραγματικότητας θεμελιώνεται στὴ διάκριση ἀνάμεσα σὲ εἰκόνες πραγματικὲς καὶ εἰκόνες μὴ πραγματικὲς κι ἐπειδὴ παρόμοια διάκριση δὲν λαμβάνει χώρα σὲ μιὰ πρώτη στιγμή, στὴν πραγματικότητα αὐτὲς δὲν εἶναι ἐποπτεῖες οὔτε τοῦ πραγματικοῦ οὔτε τοῦ μὴ πραγματικοῦ, δὲν εἶναι ἀντιλήψεις ἀλλὰ καθαρὲς ἐποπτεῖες. Ἐκεῖ ὅπου τὰ πάντα εἶναι πραγματικά, τίποτε δὲν εἶναι πραγματικό. Μιὰ κάποια ἰδέα, ἀρκετὰ γενικὴ καὶ ἐντελῶς κατὰ προσέγγιση αὐτῆς τῆς πρωτογενοῦς κατάστασης, μπορεῖ νὰ μᾶς τὴ δώσει τὸ παιδί, μὲ τὴ δυσκολία ποῦ ἔχει νὰ διακρίνει τὸ πραγματικὸ ἀπὸ τὸ πλαστὸ, τὴν ἱστορία ἀπὸ τὸ μῦθο, ποῦ γι' αὐτὸ ἀποτελοῦν ἕνα ὅλο. Ἡ ἐποπτεία εἶναι ἡ ἀδιαφοροποίητη ἐνότητα τοῦ πραγματικοῦ καὶ τῆς ἀπλῆς εἰκόνας τοῦ δυνατοῦ. Στὴν ἐποπτεία δὲν ἐρχόμαστε ἀντιμέτωποι μὲ τὴν ἐξωτερικὴ πραγματικότητα ὡς ἐμπειρικὰ ὄντα ἀλλὰ ἀπλῶς ἀντικειμενοποιοῦμε τὶς ἐντυπώσεις μας ὅποιες καὶ ἂν εἶναι.

Ἡ ἐποπτεία καὶ οἱ ἐννοιες τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου

Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ φαίνεται νὰ πλησιάζουν περισσότερο τὴν ἀλήθεια αὐτοὶ ποῦ θεωροῦν τὴν ἐποπτεία ὡς αἴσθησις σχηματισμένη καὶ διατεταγμένη σύμφωνα μόνο μὲ τὶς κατηγορίες τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Ὁ χώρος καὶ ὁ χρόνος, λένε, εἶναι μορφὲς τῆς ἐποπτείας. Τὸ νὰ διαισθάνεσαι σημαίνει νὰ τοποθετεῖς στὸ χῶρο καὶ στὴ χρονικὴ σειρά. Ἡ διαισθητικὴ δραστηριότητα θὰ συνίσταται, λοιπὸν, σ' αὐτὴ τὴ διπλὴ καὶ παράλληλη λειτουργία τῆς χωρητικότητας καὶ τῆς χρονικότητας. Μόνο ποῦ πρέπει νὰ ἐπαναλάβουμε, γιὰ τὶς δύο αὐτὲς κατηγορίες, αὐτὸ ποῦ εἰπώθηκε καὶ γιὰ τὶς διανοητικὲς διακρίσεις ποῦ, μολοντοῦτο, βρίσκονται συγχωνευμένες στὴν ἐποπτεία.

Ἔχουμε ἐποπτεῖες χωρὶς χῶρο καὶ χωρὶς χρόνο: μιὰ ἀπόχρωση οὐρανοῦ καὶ μιὰ ἀπόχρωση συναισθήματος, ἕνα «ὄχι!» πόνου καὶ μιὰ ἔξαρση τῆς θέλησης ποῦ ἀντικειμενοποιοῦνται στὴ συνείδηση, εἶναι ἐποπτεῖες ποῦ ἔ-

χουμε και όπου τίποτε δεν είναι σχηματισμένο στο χώρο και στο χρόνο. Σε μερικές έποπτείες μπορεί να αναγνωρισθεί ή χωρητικότητα και ή χρονικότητα. Σε άλλες, ή δεύτερη και όχι ή πρώτη. Άλλά και όπου συνυπάρχουν, ή σύλληψή τους είναι ζήτημα συλλογισμού που έρχεται κατόπιν, μπορούν και οί δύο να συγχωνευθούν μέσα στην έποπτεία με τον τρόπο που είναι κοινός και για όλα τα άλλα στοιχεΐα της. Θα υπάρξουν δηλαδή μέσα σ' αυτήν *materialiter* και όχι *formaliter*, σαν συστατικά της στοιχεΐα και όχι σαν διάταξη. Ποιός, χωρίς μιá συλλογιστική ενέργεια που να διακόπτει για μιá στιγμή τή θεώρηση, αντιλαμβάνεται τὸ χώρο μπροστά σε ένα πορτραΐτο ή σ' ένα τοπείο; Ποιός, χωρίς ένα παρόμοιο συλλογιστικό ενέργημα που διακόπτει τή θεώρηση, αντιλαμβάνεται τή χρονική σειρά μπροστά σ' ένα παραμύθι ή ένα κομμάτι μουσικής; Αυτό που διαισθανόμαστε μπροστά σ' ένα έργο τέχνης δεν είναι χώρος ή χρόνος, αλλά ιδιαίτερος *χαρακτήρας* ή *φυσιογνωμία*. Πολλές έξ άλλου προσπάθειες που σημειώνονται στη σύγχρονη φιλοσοφία, τείνουν να έναρμονισθούν με τήν άποψη που αναπτύσσουμε εδώ. Ο χώρος και ο χρόνος, αντί για άπλούστατες και πρωτογενείς μορφές, αποδεικνύονται πολυσύνθετες διανοητικές κατασκευές. Και από τήν άλλη πλευρά, άκόμη και σε αυτούς που άρνοούνται ολοκληρωτικά στο χώρο και στο χρόνο τήν ιδιότητα τών σχηματιστών ή τών κατηγοριών και τών λειτουργιών, παρατηρεΐται ή τάση να τὰ ένοποιήσουν και να τὰ κατανοήσουν με τρόπο διαφορετικό από τήν ιδέα που έχουμε συνήθως γι' αυτές τις κατηγορίες. Ορισμένοι περιορίζουν τήν έποπτεία μόνο στην κατηγορία τής χωρητικότητας, υποστηρίζοντας πώς άκόμη και ο χρόνος δεν γίνεται διαισθητός παρά μόνον χωρικά. Άλλοι έγκαταλείπουν ως φιλοσοφικά μη άναγκαΐες τις τρεις διαστάσεις του χώρου και συλλαμβάνουν τή λειτουργία τής χωρητικότητας ως στερούμενη από κάθε ιδιαίτερο χωρικό καθορισμό. Και τί θα ήταν τάχα μιá παρόμοια χωρική λειτουργία, άπλή διάταξη που θα έβαζε τάξη άκόμη και στο χρόνο; Δεν άποτελεΐ μήπως αυτό ένα κατάλοιπο κριτικών και άρνήσεων, από τὸ όποιο μπορεί μόνο να άντληθεί ή άπαΐτηση να τεθεί μιá γενικά έποπτική δραστηριότητα; Και μήπως δεν προσδιορίζεται πραγματικά μόνον όταν τής άποδίδεται μιá μοναδική κατηγορία ή λειτουργία, που δεν έντάσσει στο χώρο ή στο χρόνο αλλά χαρακτηρίζει; "Η καλύτερα άκόμη όταν φτάνει ή ίδια να γίνει άντιληπτή ως κατηγορία ή λειτουργία, που δίνει τή γνώση τών πραγμάτων στην άτομική φυσιογνωμία τους;

Έποπτεία και αΐσθηση

Έχοντας, λοιπόν, έλευθερώσει με τον τρόπο αυτό τήν έποπτική γνώση από όποιαδήποτε διανοουμενίστικη έξάρτηση και από τήν προσθήκη κάθε μεταγενέστερου ή ξένου στοιχείου, πρέπει να τή διασαφηνίσουμε και να καθορίσουμε τα όριά της από μιάν άλλη πλευρά, και να άγωνιστοΰμε ενάν-

τια σὲ μιὰ διαφορετικὴ εἰσβολὴ καὶ σύγχυση. Ἐκτὸς τῆν ἄλλῃ πλευρᾷ, πέρα ἀπὸ τὸ κατώτατο ὄριο, βρίσκεται ἡ αἴσθησις, βρίσκεται ἡ ἄμορφη ὕλη ποὺ τὸ πνεῦμα δὲν μπορεῖ νὰ ἀδράξει καθ' ἑαυτὴν γιατί εἶναι ἀπλή ὕλη, καὶ ποὺ τὴ δαμάζει μόνο μὲ τὴ μορφή καὶ μέσα στὴ μορφή, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπαιτεῖ τὴν ἔννοια, ἀκριβῶς σὰν αὐτὴ νὰ ἦταν ἓνα ὄριο. Ἡ ὕλη, στὴν ἀφαίρεσή της, εἶναι μηχανισμός, εἶναι παθητικότητα, εἶναι αὐτὸ ποὺ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ὑφίσταται ἀλλὰ δὲν παράγει. Χωρὶς αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατὴ καμιά γνώση ἢ ἀνθρώπινη δραστηριότητα. Ἡ καθαρὴ ὕλη ὅμως μᾶς δίνει τὸ ζωῶδες στοιχεῖο, τὴν κτηνώδη καὶ παρορμητικὴ πλευρὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι τὸ βασίλειο τοῦ πνεύματος ποὺ συνιστᾷ τὴν ἀνθρωπότητα. Πόσες φορές δὲν παλεύουμε νὰ διαισθανθοῦμε καθαρὰ αὐτὸ τὸ ὁποῖο παλεύει μέσα μας! Διαβλέπουμε κάτι, ἀλλὰ δὲν τὸ ἔχουμε ἀντικειμενοποιημένο καὶ μορφοποιημένο μπροστὰ στὸ πνεῦμα.

Τὶς στιγμὲς ἐκεῖνες ἀντιλαμβανόμαστε καλύτερα τὴ βαθειὰ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ μορφή καὶ στὴν ὕλη ποὺ δὲν ἀποτελοῦν δύο δικά μας ἐνεργήματα, τὰ ὁποῖα βρίσκονται ἀντιμέτωπα, ἀλλὰ τὸ ἓνα εἶναι κάτι τὸ ἐξωτερικὸ ποὺ μᾶς πολιορκεῖ καὶ μᾶς παρασύρει, ἐνῶ τὸ ἄλλο εἶναι κάτι τὸ ἐσωτερικὸ, ποὺ τείνει νὰ ἀγκαλιάσει αὐτὸ τὸ ἐξωτερικὸ καὶ νὰ τὸ κάνει δικό του. Ἡ ὕλη διαποτισμένη, θριαμβικὰ ὑποταγμένη ἀπὸ τὴ μορφή, γεννᾷ τὴ συγκεκριμένη μορφή. Εἶναι ἡ ὕλη, εἶναι τὸ περιεχόμενο, αὐτὸ ποὺ διαφοροποιεῖ τὴ μιὰ ἐποπτεία μας ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἡ μορφή εἶναι μόνιμη, εἶναι ἡ πνευματικὴ δραστηριότητα. Ἡ ὕλη εἶναι μεταβλητὴ καὶ, χωρὶς αὐτὴν, ἡ πνευματικὴ δραστηριότητα δὲν θὰ ἐβγαίνει ἀπὸ τὴ σφαῖρα τοῦ ἀφηρημένου γιὰ νὰ γίνῃ συγκεκριμένη καὶ πραγματικὴ δραστηριότητα, αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο τὸ πνευματικὸ περιεχόμενο, αὐτὴ ἢ ἐκεῖνη ἡ συγκεκριμένη ἐποπτεία. Εἶναι περίεργο, καὶ χαρακτηριστικὸ τῆς μοίρας τῶν καιρῶν μας, τὸ γεγονός ὅτι ἀκριβῶς ἡ μορφή αὐτὴ, ἡ δραστηριότητα ἀκριβῶς τοῦ πνεύματος, αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ εἶναι ὁ ἑαυτός μας, γίνεται εὐκόλα ἀντικείμενο ἀδιαφορίας ἢ ἄρνησης. Καὶ ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ συγχέουν τὴν πνευματικὴ δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ μεταφορικὴ καὶ μυθολογικὴ δραστηριότητα τῆς λεγόμενης φύσης, ποὺ εἶναι μηχανισμός καὶ δὲν μοιάζει στὴν ἀνθρώπινη δραστηριότητα, παρὰ μόνον ὅταν, ὅπως στοὺς μύθους τοῦ Αἰσώπου, φανταστεῖ κανεὶς ὅτι «*arbore loquantur non tantum ferae*»* καὶ ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ δηλώνουν ὅτι δὲν παρατήρησαν ποτὲ στὸν ἑαυτό τους μιὰ τέτοια «θαυματουργή» δραστηριότητα. Σάμπως μεταξὺ τοῦ νὰ ἰδρῶναι κανεὶς καὶ τοῦ νὰ σκέφτεται, μεταξὺ τῆς αἴσθησις τοῦ κρύου καὶ τῆς ἐνεργείας τῆς βούλησις, νὰ μὴν ὑπάρχει καμιά διαφοροποίηση ἢ νὰ πρόκειται μόνο γιὰ ποσοτικὴ διαφορὰ. Ἄλλοι, σίγουρα λιγότερο παράλογα, βλέπουν ἀντίθετα ὅτι ἡ δραστηριότητα καὶ ὁ μηχανισμός διακρίνονται εἰδικὰ ἀλλὰ ἐνώνονται σὲ μιὰν ἀνώτερη ἔννοια. Ἀφήνοντας ὅμως γιὰ τὴν ὥρα τὴν ἔρευνα τοῦ ἂν καὶ μὲ ποιὸν τρόπο εἶναι δυνατὴ μιὰ τέτοια ὑπέρτατη ἐνο-

* Τὰ δέντρα μιλοῦν καὶ ὄχι τὰ θηρία [ΣτΜ].

ποίηση, και αφού παραδεχτούμε ότι αξίζει να επιχειρήσουμε τη διερεύνηση, είναι φανερό ότι το να ενώσουμε τις δύο έννοιες σε μια τρίτη, σημαίνει πρωταρχικά το να δεχτούμε μια διαφορά μεταξύ των δύο πρώτων. Έδω μᾶς ενδιαφέρει ή διαφορά και αυτή θέλουμε να υπογραμμίσουμε.

Ἐποπτεία καὶ συνειρμός

Ἡ ἐποπτεία συγχέεται πολλές φορές με τὴν ἀκατέργαστη αἴσθησι. Ἐπειδὴ ὅμως μιὰ τέτοια σύγχυσι προσβάλλει ἀκόμη καὶ τὸν κοινὸ νοῦ, τὶς πιὸ πολλές φορές ἐπιχειρεῖται νὰ ἀπαλυνθεῖ καὶ νὰ καθαρθεῖ μέσω τῆς φρασεολογίας ποὺ μοιάζει νὰ ἐπιδιώκει συγχρόνως τὴ σύγχυσι καὶ τὸ διαχωρισμό. Ὑποστηρίχθηκε ἔτσι ὅτι ἡ ἐποπτεία εἶναι αἴσθησι, ὄχι ὅμως αἴσθησι ἀπλὴ ἀλλὰ συνειρμός αἰσθήσεων· ὅπου ἡ ἀμφισημία πηγάζει ἀκριβῶς ἀπὸ τὴ λέξι «συνειρμός». Αὐτὴν ἢ τὴν ἐννοοῦμε σὰν μνήμη, μνημονικὸ «συνειρμό», συνειδητὴ ἀνάμνησι, καὶ τότε φαίνεται ἀδιανόητη ἡ ἀξίωσι νὰ ἐνταχθοῦν στὴ μνήμη στοιχεῖα ποὺ τὸ πνεῦμα δὲν ἔχει κατὰ κάποιον τρόπο διαισθανθεῖ, διακρίνει καὶ κατακτῆσει, καὶ ἡ συνείδησι δὲν ἔχει παραγάγει· ἢ τὴν ἐννοοῦμε σὰν συνειρμὸ ἀσυνείδητων στοιχείων καὶ τότε δὲν βγαίνει κανεὶς ἀπὸ τὴν αἴσθησι καὶ ἀπὸ τὴ φυσικότητα. Ἄν πάλι, ὅπως κάνουν μερικοὶ ὁπαδοὶ τῆς θεωρίας τῶν συνειρμῶν, μιᾶμε γιὰ ἓνα συνειρμὸ ποὺ δὲν εἶναι οὔτε μνήμη οὔτε ροὴ συναισθημάτων, ἀλλὰ παραγωγικὸς συνειρμός (μορφοποιητικὸς, δημιουργικὸς καὶ διακρίνων), στὴν περίπτωσι αὐτὴ γίνεται ἀποδεκτὴ ἡ οὐσία τοῦ πράγματος καὶ ἀρνούμαστε μόνο τὴ λέξι. Πράγματι, ὁ παραγωγικὸς συνειρμός δὲν εἶναι πιά συνειρμός με τὴν ἐννοια ποὺ τοῦ δίνουν οἱ αἰσθησιοκράτες, ἀλλὰ σύνθεσι, δηλαδὴ πνευματικὴ δραστηριότητα. Ἄν μᾶς ἀρέσει, ἄς ὀνομάσουμε τὴ σύνθεσι συνειρμό: ὥστόσο με αὐτὴ τὴν ἐννοια τῆς παραγωγικότητας, τίθεται ἡ διαφορά ἀνάμεσα στὴν παθητικότητα καὶ στὴ δραστηριότητα, ἀνάμεσα στὴν αἴσθησι καὶ στὴν ἐποπτεία.

Ἐποπτεία καὶ παράστασι

Ἄλλοι ψυχολόγοι εἶναι διατεθειμένοι νὰ διακρίνουν μέσα στὴν αἴσθησι κάτι ποὺ δὲν εἶναι πιά αἴσθησι, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀκόμη ἢ νοητικὴ ἐννοια: τὴν παράστασι ἢ εἰκόνα. Πόση διαφορά ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν παράστασι ἢ εἰκόνα καὶ στὴ δικὴ μας ἐποπτικὴ γνώσι; Μέγιστη καὶ συνάμα μηδαμινὴ· ἀκόμη καὶ ἡ «παράστασι» εἶναι μιὰ λέξι πολὺ ἀμφίσημη. Ἄν αὐτὴ νοηθεῖ σὰν κάτι τὸ ἀποκομμένο, ποὺ διακρίνεται ἀνάγλυφα ἀπὸ τὸ ψυχικὸ βάθος τῶν αἰσθήσεων, ἡ παράστασι εἶναι ἐποπτεία. Ἄν ἀντίθετα γίνεται ἀντιληπτὴ ὡς σύνθετη αἴσθησι, ἐπιστρέφουμε στὴν ἀκατέργαστη αἴσθησι, ποὺ δὲν μεταβάλλει ποιότητα ἐπειδὴ εἶναι πλούσια ἢ φτωχὴ, ἢ γιὰ τὴ ὑλοποιεῖται

σ' έναν κατώτερο ἢ σὲ έναν ἀνεπτυγμένο ὄργανισμό γεμάτο ἀπὸ ἴχνη προηγούμενων αἰσθήσεων. Οὔτε καὶ αἴρεται ἡ ἀμφισημία, ἂν ὀρίσουμε τὴν παράσταση ὡς ψυχικὸ προϊόν δευτέρου βαθμοῦ, σὲ σχέση μετὰ τὴν αἴσθησι, πού θὰ ἐθεωρεῖτο πρώτου βαθμοῦ. Τί σημαίνει ἐδῶ πρώτου βαθμοῦ; Ποιοτική, μορφικὴ διαφορά; Στὴν περίπτωσι αὐτή, ἡ παράσταση εἶναι ἐπεξεργασία τῆς αἴσθησι καὶ γι' αὐτὸ εἶναι ἐποπτεία. Ἡ μήπως εἶναι μεγαλύτερη συνθετότητα καὶ πολυπλοκότητα, ποσοτικὴ καὶ οὐσιαστικὴ διαφορά; Στὴ δευτέρῃ αὐτῇ περίπτωσι, ἡ ἐποπτεία θὰ συγγεόταν ξανὰ μετὰ τὴν ἀκατέργαστη αἴσθησι.

Ἡ ἐποπτεία καὶ ἡ ἔκφρασι

Καὶ ὅμως ὑπάρχει ἓνας σίγουρος τρόπος γιὰ νὰ διακρίνουμε τὴν ἀληθινὴ ἐποπτεία, τὴν ἀληθινὴ παράστασι, ἀπ' ὅ,τι εἶναι κατώτερό της: τὴν πνευματικὴ ἐκείνη πράξι, ἀπὸ τὸ μηχανικὸ, τὸ παθητικὸ, τὸ φυσικὸ γεγονός.

Κάθε πραγματικὴ ἐποπτεία ἢ παράστασι εἶναι συγχρόνως ἔκφρασι. Ὅ,τι δὲν ἀντικειμενοποιεῖται σὲ μιὰν ἔκφρασι δὲν εἶναι ἐποπτεία ἢ παράστασι, ἀλλὰ αἴσθησι καὶ φυσικότητα. Τὸ πνεῦμα δὲν διαισθάνεται παρὰ μόνον κἀνοντας, μορφοποιώντας, ἐκφράζοντας. Ὅποιος διαχωρίζει τὴν ἐποπτεία ἀπὸ τὴν ἔκφρασι δὲν μπορεῖ νὰ τὶς ἀνασυνδέσει ποτέ.

Ἡ ἐποπτικὴ δραστηριότητα διαισθάνεται ὅσο καὶ ἐκφράζει. Ἄν ἡ πρόστασι αὐτὴ μοιάζει παράδοξι, μιὰ ἀπὸ τὶς αἰτίες αὐτοῦ τοῦ πράγματος βρίσκεται ὅπωςδῆποτε στὸ γεγονός ὅτι δίνουμε στὴ λέξι «ἔκφρασι» μιὰ ὑπερβολικὰ στενὴ σημασία, ἀναφέροντάς τὴν μόνο στὶς ἐκφράσεις πού λέγονται ρηματικές. Ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ ἐκφράσεις μὴ ρηματικές, ὅπως ἐκείνες τῶν γραμμῶν, τῶν χρωμάτων καὶ τῶν τόνων: ὅλες πρέπει νὰ ἐνταχθοῦν στὴν ἐννοια τῆς ἔκφρασι πού, γι' αὐτὸ, ἀγκαλιάζει κάθε λογιῆς ἐκδήλωσι τοῦ ἀνθρώπου: ρήτορα, μουσικοῦ, ζωγράφου, κτλ. Καὶ ζωγραφικὴ, ρηματικὴ, μουσικὴ ἢ ὅπωςδῆποτε ἀλλιῶς καὶ ἂν περιγραφεῖ, ἢ κατονομασθεῖ, ἢ ἔκφρασι σὲ μιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐκδηλώσεις, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποχωρισθεῖ ἀπὸ τὴν ἐποπτεία, ἀπὸ τὴν ὁποία εἶναι κατὰ κυριολεξία ἀδιαχώριστη. Πῶς μποροῦμε νὰ ἔχουμε πραγματικὴ ἐποπτεία ἐνὸς γεωμετρικοῦ σχήματος ἂν δὲν ἔχουμε τόσο ξεκάθαρη τὴν εἰκόνα του, ὥστε νὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ τὴν χαράξουμε ἀμέσως στὸ χαρτί ἢ στὸν πίνακα; Πῶς μποροῦμε νὰ ἔχουμε πραγματικὴ ἐποπτεία τοῦ περιγράμματος μιᾶς περιοχῆς, λ.χ. τῆς Σικελίας, ἂν δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ τὴν σχεδιάσουμε, ἀκριβῶς ὅπως εἶναι σὲ ὅλους τοὺς μαιάνδρους της; Ὁ καθένας μπορεῖ νὰ δοκιμάσει τὸ φῶς πού ἀστράφτει μέσα του ὅταν μπορεῖ, καὶ μόνο στὸ βαθμὸ πού μπορεῖ, νὰ διατυπώσῃ στὸν ἴδιον τὸν ἑαυτό του τὶς ἐντυπώσεις καὶ τὰ συναισθήματά του. Συναισθήματα καὶ ἐντυπώσεις περνοῦν, μετὰ τὴν δύναμι τοῦ λόγου, ἀπὸ τὴν σκοτεινὴν περιοχὴ τῆς ψυχῆς στὸ φῶς τοῦ θεωρητικοῦ πνεύματος. Εἶναι ἀδύνατον, στὴ γνωστικὴ αὐτὴ διαδικασίᾳ, νὰ διακρίνουμε τὴν ἐποπτεία ἀπὸ τὴν ἔκφρασι. Ἡ μία ἐμφανίζεται μαζί μετὰ τὴν ἄλλη γιὰτὶ δὲν εἶναι δύο, ἀλλὰ μία.

Ὁ βασικὸς ὅμως λόγος ποὺ κάνει νὰ φαίνεται παράδοξη ἡ θέση ποὺ ὑποστηρίζουμε, εἶναι ἡ ψευδαίσθησις ἢ προκατάληψη ὅτι ἔχουμε ἐποπτεία πολὺ μεγαλύτερου μέρους τῆς πραγματικότητος ἀπὸ ὅ,τι πραγματικὰ ἔχουμε. Ἄκοῦμε συχνὰ νὰ ὑποστηρίζουν κάποιοι ὅ,τι ἔχουν στὸ νοῦ πολλές καὶ σπουδαῖες σκέψεις ἀλλὰ δὲν μποροῦν νὰ τὶς ἐκφράσουν. Στὴν πραγματικότητα, ἐὰν ὄντως τὶς εἶχαν, θὰ τὶς εἶχαν ἐκφράσει καὶ βάλει σὲ κυκλοφορία, χρησιμοποιώντας πολλές καὶ εὐήχες λέξεις. Ἄν στὴ διαδικασία ἐκφρασῆς τους, οἱ σκέψεις αὐτὲς μοιάζουν νὰ διαλύονται ἢ κατανοῦν ἀναιμικὲς καὶ φτωχὲς, αὐτὸ σημαίνει πὼς δὲν ὑπῆρχαν ἢ πὼς εἶναι πραγματικὰ ἀναιμικὲς καὶ φτωχὲς. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πιστεύουν ὅτι ὅλοι ἡμεῖς, οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι, ἔχουμε ἐποπτεῖες καὶ φανταζόμεστε τοποθεσίες, σχήματα, σκηνὲς ὅπως οἱ ζωγράφοι, καὶ σώματα ὅπως οἱ γλύπτες, μόνο ποὺ οἱ ζωγράφοι καὶ οἱ γλύπτες ξέρουν νὰ κάνουν τὶς εἰκόνες αὐτὲς ζωγραφικὴ καὶ γλυπτικὴ, ἐνῶ ἡμεῖς τὶς κουβαλᾶμε ἀνέκφραστες στὴν ψυχὴ μας. Ὁ καθένας θὰ μποροῦσε, νομίζουν, νὰ φανταστεῖ μιὰ Μαντόνα τοῦ Ραφαήλ. Ἀλλὰ ὁ Ραφαήλ ἦταν ὁ Ραφαήλ, γιατί διέθετε τὴ μηχανικὴ ἱκανότητα νὰ τὴν ἀποτυπώσει στὸ μουσαμῆ. Τίποτα δὲν εἶναι πιὸ λαθεμένο. Ὁ κόσμος, ποὺ συνήθως ἔχουμε ἐποπτεία του, δὲν εἶναι μεγάλο πράγμα καὶ μεταφράζεται σὲ μικρὲς ἐκφράσεις, ποὺ σιγὰ σιγὰ γίνονται μεγαλύτερες μόνο μὲ τὴν αὔξουσα πνευματικὴ συγκέντρωσις στὴ διάρκεια μερικῶν ἰδιαίτερων στιγμῶν. Αὐτὰ εἶναι τὰ ἐσωτερικὰ λόγια ποὺ λέμε στὸν ἑαυτὸ μας, οἱ κρίσεις ποὺ ἐκφράζουμε σιωπηλά: «Νὰ ἕνας ἄνθρωπος, νὰ ἕνα ἄλογο, αὐτὸ βαραίνει, αὐτὸ εἶναι πικρὸ, αὐτὸ μ' ἀρέσει, κ.τ.λ., κ.τ.λ.», καὶ εἶναι ἕνα μίγμα φωτὸς καὶ χρωμάτων, ποὺ ζωγραφικὰ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει μιὰν ἄλλη ἰδιαίτερη καὶ γνήσια ἐκφραση, παρὰ μονάχα σὲ ἕνα ἀνακάτωμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο μετὰ βίας ξεχωρίζουν λίγα ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά. Αὐτὸ καὶ ὄχι ἄλλο κατέχουμε στὴν καθημερινὴ ζωὴ μας, καὶ εἶναι ἡ βάση τῆς συνηθισμένης δράσεως μας. Εἶναι ὁ πίνακας περιεχομένων ἑνὸς βιβλίου· εἶναι, ὅπως ἔχει εἰπωθεῖ, οἱ ἐτικέττες ποὺ τοποθετήσαμε πάνω στὰ πράγματα καὶ ποὺ τὰ ὑποκαθιστοῦν. Κατάλογος καὶ ἐτικέττες (ἐκφράσεις καὶ αὐτὲς), ἐπαρκεῖς γιὰ τὶς μικρὲς ἀνάγκες καὶ γιὰ τὶς μικρὲς ἐνέργειες. Κάπου κάπου ὅμως περνᾶμε ἀπὸ τὸν κατάλογο στὸ βιβλίο, ἀπὸ τὴν ἐτικέττα στὸ πράγμα, καὶ ἀπὸ τὶς μικρὲς ἐποπτεῖες στὶς μεγαλύτερες καὶ στὶς μέγιστες καὶ ὑψιστες. Καὶ κάποτε τὸ πέρασμα εἶναι κάθε ἄλλο παρὰ εὐκόλο. Ἐχει παρατηρηθεῖ ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ καλύτερα μελέτησαν τὴν ψυχολογία τῶν καλλιτεχνῶν ὅτι ὅταν, ἀφοῦ ρίξουμε μιὰ γρήγορη ματιὰ σὲ ἕνα πρόσωπο, δοκιμάσαμε νὰ ἔχουμε πραγματικὴ ἐποπτεία του, γιὰ νὰ τοῦ κάνουμε, λ.χ., τὸ πορτραῖτο, αὐτὴ ἢ συνηθισμένη ὄψη, ποὺ ἔμοιαζε τόσο ζωντανὴ καὶ ξεκάθαρη, ἀποδεικνύεται κάτι λιγότερο ἀπὸ τὸ τίποτε. Ἀντιλαμβανόμεστε ὅτι τὸ πολὺ-πολὺ κατέχουμε κάποιο ἐξωτερικὸ χαρακτηριστικὸ, ποὺ δὲν φτάνει οὔτε γιὰ μιὰ μαριονέττα. Τὸ πρόσωπο ποὺ πρέπει νὰ ζωγραφίσουμε παρουσιάζεται στὸν καλλιτέχνη σὰν ἕνας κόσμος ποὺ περιμένει νὰ τὸν ἀνακαλύψουμε. Ὁ Μι-

χαὶ ἡ Ἄγγελος ἀποφαινόταν ὅτι «ζωγραφίζουμε μὲ τὸ μυαλό, ὄχι μὲ τὰ χέρια». Καὶ ὁ Λεονάρδος ντὰ Βίντσι σκανδάλιζε τὸν ἠγούμενο τῆς μονῆς τῶν Χαρίτων γιατί στεκόταν μέρες ὀλόκληρες μπροστὰ στὴν Ἁγία Τράπεζα χωρὶς νὰ ἀγγίζει τὸ πινέλλο, λέγοντας πὼς «τὰ ὑψηλὰ πνεύματα ὅταν καθόλου δὲν ἐργάζονται, τότε περισσότερο ἐνεργοῦν γυρεύοντας μὲ τὸ νοῦ τὴν ἐπινόηση». Ὁ ζωγράφος εἶναι ζωγράφος γιατί βλέπει αὐτὸ ποὺ ὁ ἄλλος μόνον τὸ νιώθει ἢ τὸ διαβλέπει ἀλλὰ δὲν τὸ βλέπει. Ἐνα χαμόγελο πιστεύουμε ὅτι τὸ βλέπουμε, στὴν πραγματικότητα ὅμως ἔχουμε κάποια ἀσαφῆ ἔνδειξή του, δὲν διακρίνουμε ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖται, ὅπως τὰ διακρίνει ὁ ζωγράφος ἀφοῦ ἐργασθεῖ πάνω σ' αὐτὰ — καὶ γι' αὐτὸ μπορεῖ νὰ τὰ συγκρατήσῃ πλήρως πάνω στὸ μουσαμά. Ἀκόμη καὶ γιὰ τὸν πιὸ στενὸ μας φίλο, αὐτὸν ποὺ βρίσκεται κοντὰ μας ὅλες τὶς μέρες κι ὅλες τὶς ὥρες, δὲν κατέχουμε ἐποπτικά, παρὰ μόλις καὶ μετὰ βίας, κάποιο χαρακτηριστικὸ τῆς φυσιογνωμίας του, ποὺ τὸν διακρίνει ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Λιγότερο εὐκόλη εἶναι ἡ ψευδαίσθηση γιὰ τὶς μουσικὲς ἐκφράσεις. Γιατί στὸν καθένα θὰ φαινόταν περίεργο τὸ νὰ ποῦμε ὅτι σὲ ἓνα μοτίβο, ποὺ βρίσκεται ἤδη στὴν καρδιὰ ὁποιοῦ δὲν εἶναι συνθέτης, ὁ συνθέτης προσθέτει ἢ κολλάει τὶς νότες. Σάμπως ἡ ἐποπτεία τοῦ Μπετόβεν νὰ μὴν ἦταν, λ.χ., ἡ Ἐνάτη του Συμφωνία καὶ ἡ Ἐνάτη Συμφωνία του νὰ μὴν ἦταν ἡ ἐποπτεία του. Ὅπως, λοιπόν, αὐτὸς ποὺ αὐταπατᾶται σχετικὰ μὲ τὴν ποσότητα τῆς ὑλικῆς του παρουσίας, διαψεύδεται ἀπὸ τὴν ἀριθμητικὴ, ποὺ τοῦ λέει ἀκριβῶς σὲ τί ἀνέρχεται ἡ παρουσία του, ἔτσι καὶ ὁποῖος αὐταπατᾶται σχετικὰ μὲ τὸν πλοῦτο τῶν ἰδεῶν του καὶ τῶν εἰκόνων του, ἐπαναφέρεται στὴν πραγματικότητα ὅταν φτάνει μπροστὰ στὸ «ἰδοὺ ἢ Ρόδος, ἰδοὺ καὶ τὸ πῆδημα». — Μέτρησε — λέμε στὸν πρῶτο. — Μίλησε, πάρε αὐτὸ τὸ μολύβι καὶ σχεδίασε, ἐκφράσου — θὰ ποῦμε στὸν ἄλλο. Ὁ καθένας ἀπὸ μᾶς σὲ τελευταία ἀνάλυση, εἶναι λιγάκι ζωγράφος, γλύπτης, μουσικός, ποιητής, πεζογράφος. Πόσο λίγο ὅμως, σὲ σύγκριση μὲ αὐτοὺς ποὺ ὀνομάζονται ἔτσι, ἐξαιτίας ἀκριβῶς τοῦ ὑψηλοῦ βαθμοῦ στὸν ὁποῖο διαθέτουν κοινότατες προδιαθέσεις καὶ ἐνεργειακὰ ἀποθέματα τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Καὶ πόσο λίγο ἓνας ζωγράφος εἶναι κάτοχος τῶν ἐποπτειῶν καὶ τῶν παραστάσεων ἑνὸς ποιητῆ ἢ ἀκόμη ἑνὸς ἄλλου ζωγράφου! Ἐξω ἀπὸ αὐτές, ὑπάρχουν μόνον ἐντυπώσεις, αἰσθήσεις, αἰσθήματα, παρορμήσεις, συγκινήσεις ἢ ὅπωςδήποτε ἀλλιῶς ὀνομάζεται αὐτὸ ποὺ βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὸ πνεῦμα, τὸ ἀναφομοίωτο ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ἐκεῖνο ποὺ τίθεται ἀξιωματικὰ γιὰ χάρι τῆς εὐκόλης ἐκθεσης, ἀλλὰ ποὺ στὴν πραγματικότητα εἶναι ἀνύπαρκτο — ἂν ἢ ὑπαρξὴ εἶναι καὶ αὐτὴ ἓνα ἐνέργημα τοῦ πνεύματος.

Ταυτότητα ἐποπτείας καὶ ἐκφρασης

Στὶς φραστικὲς παραλλαγὰς ποὺ ἀναφέραμε στὴν ἀρχή, μὲ τὶς ὁποῖες ὀρίζεται ἡ ἐποπτικὴ γνώση, μποροῦμε, λοιπόν, νὰ προσθέσουμε ἀκόμη καὶ αὐτὴ

τὴν ἄλλη: ἡ ἐποπτικὴ γνώση εἶναι ἡ ἐκφραστικὴ γνώση· ἀνεξάρτητη καὶ αὐτόνομη σὲ σχέση μετὰ τὴ νόηση· ἀδιάφορη γιὰ τὶς μεταγενέστερες διακρίσεις μεταξὺ πραγματικοῦ καὶ μὴ πραγματικοῦ, καὶ γιὰ τὶς διαδικασίες μορφοποίησης καὶ ἀντίληψης τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Ἀπὸ αὐτὸ ποὺ αἰσθάνεται ἢ ὑφίσταται, ἀπὸ τὸ νόημα ἢ τὴ ροὴ τῶν αἰσθημάτων, ἀπὸ τὴν ψυχικὴ ὕλη, ἡ ἐποπτεία ἢ παράσταση διακρίνεται ὡς *μορφή*· καὶ ἡ μορφή αὐτὴ, αὐτὴ ἢ πράξις κατοχῆς, εἶναι ἡ ἐκφραση. Ἡ ἐποπτεία εἶναι ἡ ἐκφραση· καὶ τίποτε ἄλλο (τίποτε περισσότερο ἀλλὰ καὶ τίποτε λιγότερο) ἀπὸ τὴν ἐκφραση.

Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ *

Ὅμως, ἂν καὶ μελετήσαμε τὴν Αἰσθητικὴ ὡς ἐπιστῆμη τῆς ἐκφρασης ἀπὸ κάθε ἄποψη, μᾶς μένει ἀκόμη νὰ δικαιολογήσουμε τὸν ὑπότιτλο τῆς Γενικῆς Γλωσσολογίας ποὺ προσθέσαμε στὸν τίτλο τοῦ βιβλίου μας. Καὶ νὰ προτείνουμε καὶ νὰ ξεκαθαρίσουμε τὴ θέση ὅτι ἡ ἐπιστῆμη τῆς τέχνης καὶ ἐκείνη τῆς γλώσσας, ἡ Αἰσθητικὴ καὶ ἡ Γλωσσολογία, ἂν γίνουν ἀντιληπτές σὰν πραγματικὲς ἐπιστῆμες, δὲν εἶναι πιά δύο ξεχωριστὰ πράγματα ἀλλὰ ἓνα μόνο. Ὅχι πὼς ὑπάρχει μιὰ εἰδικὴ Γλωσσολογία, ἀλλὰ ἡ ζητούμενη γλωσσολογικὴ ἐπιστῆμη, ἡ Γενικὴ Γλωσσολογία, *στὸ βαθμὸ ποὺ μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ στὴ φιλοσοφία*, δὲν εἶναι παρὰ Αἰσθητικὴ. Ὅποιος ἐργάζεται πάνω στὴ Γενικὴ Γλωσσολογία ἢ στὴ φιλοσοφικὴ Γλωσσολογία, ἐργάζεται πάνω στὰ αἰσθητικὰ προβλήματα καὶ ἀντίστροφα. *Ἡ φιλοσοφία τῆς γλώσσας καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς τέχνης εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα.*

Καὶ πράγματι, ἂν ἡ Γλωσσολογία ἦταν ἐπιστῆμη διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνην τῆς Αἰσθητικῆς, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὴν ἐκφραση, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ αἰσθητικὸ γεγονός. Μὲ ἄλλα λόγια, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀρνηθοῦμε ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι ἐκφραση. Ἀλλὰ μιὰ ἐκπομπὴ ἤχων ποὺ δὲν ἐκφράζει τίποτε, δὲν εἶναι γλώσσα: ἡ γλώσσα εἶναι λόγος ἑναρθρὸς, ὀριοθετημένος καὶ ὀργανωμένος μετὰ σκοπὸ τὴν ἐκφραση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἂν ἤθελε νὰ εἶναι μιὰ *ἰδιαίτερη* ἐπιστῆμη σχετικὰ μετὰ τὴν Αἰσθητικὴ, ἔπρεπε ἡ Γλωσσολογία νὰ ἔχει ὡς ἀντικείμενο μιὰν ἰδιαίτερη *τάξη* ἐκφράσεων. Ἀλλὰ ἡ ἀνυπαρξία τάξεων ἐκφράσεων εἶναι κάτι ποὺ ἔχουμε ἤδη ἀποδείξει.

Τὰ προβλήματα ποὺ ἐπιχειρεῖ νὰ λύσει καὶ τὰ *λάθη*, μεταξὺ τῶν ὁποίων πάλευε καὶ παλεύει ἡ Γλωσσολογία, εἶναι τὰ ἴδια ποὺ ἀντίστοιχα ὑπαισέρχονται στὸ χῶρο τῆς Αἰσθητικῆς καὶ τὴν ἀπασχολοῦν. Γι' αὐτὸ ἐξάλλου εἶναι πάντοτε εὐκόλο, εἶναι πάντοτε δυνατό, νὰ ἀναχθοῦν τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα τῆς Γλωσσολογίας στὴν αἰσθητικὴ τους διατύπωση.

* Κεφ. 18. Παραλείπονται οἱ πρῶτες δύομισὶ σελίδες ποὺ ἀποτελοῦν σύνοψη τῶν προηγουμένων κεφαλαίων [ΣτΕ].

Οἱ διαμάχες γύρω ἀπὸ τὸ χαρακτήρα τῆς μιᾶς βρίσκουν ἀντίκρουσμα στὶς διαμάχες ποὺ ἔγιναν σχετικὰ μὲ τὸ χαρακτήρα τῆς ἄλλης. Ἐξετάσαμε τὸ ἂν ἡ Γλωσσολογία εἶναι ἱστορικὸς ἢ ἐπιστημονικὸς κλάδος ἔρευνας. Καὶ ἀφοῦ ἔγινε διάκριση μεταξὺ τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ, ἀναρωτηθήκαμε ἂν αὐτὴ ἀνήκει στὴν τάξη τῶν φυσικῶν ἢ τῶν ψυχολογικῶν ἐπιστημῶν, ἐννοώντας τόσο τὴν ἐμπειρικὴ ψυχολογία ὅσο καὶ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ πνεύματος. Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μὲ τὴν Αἰσθητικὴ, ποὺ μερικοὶ (συγχέοντας τὴν αἰσθητικὴ ἔκφραση μὲ αὐτὴν τῆς φυσικῆς σημασίας) θεωροῦν φυσικὴ ἐπιστήμη· ἄλλοι (μπερδεύοντας τὴν ἔκφραση στὴν καθολικότητά της καὶ τὴν ἐμπειρικὴ ταξινόμηση τῶν ἐκφράσεων) τὴ θεωροῦν ψυχολογικὴ ἐπιστήμη· ἄλλοι ἀκόμη, ἀρνούμενοι τὴν ἴδια τὴ δυνατότητα μιᾶς ἐπιστήμης μὲ τέτοιο θέμα, τὴ μετατρέπουν σὲ μιὰν ἀπλὴ συλλογὴ ἱστορικῶν γεγονότων. Κανεὶς ἀπὸ αὐτοὺς δὲν ἔχει ὅμως φτάσει στὴ συνείδηση τῆς Αἰσθητικῆς ὡς ἐπιστήμης τῆς δραστηριότητος ἢ τῆς ἀξίας, ὡς ἐπιστήμης τοῦ πνεύματος.

Ἡ γλωσσολογικὴ ἔκφραση, ἢ λόγος, φάνηκε συχνὰ ὡς ἐπιφωνηματικὸ γεγονός ποὺ ἐντάσσεται στὶς φυσιολογικὲς καλούμενες ἐκφράσεις τῶν αἰσθημάτων, κοινὲς στοὺς ἀνθρώπους καὶ στὰ ζῶα. Γρήγορα ὅμως ἔγινε ἀντιληπτὸ ὅτι ἀνάμεσα σ' ἓνα «ἄχ!», φυσικὴ ἀντανάκλαση τοῦ πόνου, καὶ σὲ μιὰ λέξη, ἢ ἀκόμη ἀνάμεσα σ' αὐτὸ τὸ «ἄχ!» καὶ τὸ «ἄχ!» ποὺ χρησιμοποιοῦμε ὡς λέξη, ὑπάρχει μιὰ ἄβυσσος. Μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς θεωρίας τοῦ ἐπιφωνήματος (ἢ τοῦ «ἄχ! ἄχ!» ὅπως τὴν ἀποκαλοῦν ἀστειευόμενοι οἱ Γερμανοὶ γλωσσολόγοι) παρουσιάστηκε ἡ ἐπόμενη, αὐτὴ τοῦ συνειρμοῦ ἢ τῆς σύμβασης, ποὺ καταρρίπτεται ἀπὸ τὴν ἴδια ἀντίρρηση ποὺ ἀνατρέπει γενικὰ τὴν αἰσθητικὴ συνειρμοκρατία: ὁ λόγος εἶναι ἐνότητα καὶ ὄχι ἀκολουθία εἰκόνων, καὶ ἡ ἀκολουθία δὲν ἐξηγεῖ, ἀντίθετα προϋποθέτει τὴν ἐξηγητέα ἔκφραση. Μιὰ παραλλαγὴ τῆς γλωσσικῆς συνειρμοκρατίας εἶναι ἡ μιμητικὴ θεωρία, δηλαδή, τῆς ὀνοματοποιίας, ποὺ περιγελοῦν οἱ ἴδιοι οἱ γλωσσολόγοι, μερικὲς φορὲς ἀποκαλώντας τὴν θεωρία τοῦ «γάβ-γάβ», γιατί ἀπὸ τὴ μίμηση τοῦ γαυγίσματος τοῦ σκύλου, θὰ ἔπρεπε, σύμφωνα μὲ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς ὀνοματοποιίας, νὰ εἶχε προέλθει τὸ ὄνομα τοῦ σκύλου.

Ἡ πιὸ κοινὴ θεωρία τῆς ἐποχῆς μας γύρω ἀπὸ τὴ γλώσσα (ὅταν δὲν πρόκειται γιὰ χονδροειδῆ νατουραλισμὸ) συνίσταται σὲ ἓνα εἶδος ἐκλεκτικισμοῦ, ποὺ εἶναι ἓνα μίγμα ἀπὸ τὶς διάφορες θεωρίες ποὺ ἀναφέραμε: γίνεται ἔτσι δεκτὸ ὅτι ἡ γλώσσα παράγεται ἐν μέρει ἀπὸ ἐπιφωνήματα καὶ ἐν μέρει ἀπὸ ὀνοματοποιίες καὶ συμβάσεις. Ἡ θεωρία αὐτὴ εἶναι καθ' ὅλοκληρὴν ἀξία τῆς φιλοσοφικῆς παρακμῆς τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 19ου αἰώνα.

Πηγή και εξέλιξη τῆς γλώσσας

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ἓνα λάθος ὅπου πέφτουν ἐκεῖνοι ἀπὸ τοὺς γλωσσολόγους ποὺ ἔχουν ἐπιτυχέστερα διεισδύσει στὸν ἐνεργητικὸ χαρακτήρα τῆς γλώσσας, ὅταν, ἀφοῦ δεχθοῦν ὅτι αὐτὴ *πηγάζει ἀπὸ τὴν πνευματικὴ δημιουργία*, ὑποστηρίζουν ὅτι, στὴ συνέχεια, ἀναπτύχθηκε σὲ μεγάλο μέρος μὲ *συνειρμούς*. Ἡ διάκριση ὅμως αὐτὴ δὲν στέκει γιατί ἡ πηγὴ δὲν μπορεῖ νὰ σημαίνει, στὴν περίπτωση αὐτῆ, παρὰ φύση ἢ χαρακτήρα. Καί, ἂν ἡ γλώσσα εἶναι πνευματικὴ δημιουργία, θὰ εἶναι πάντα δημιουργία· ἂν εἶναι συνειρμός, τέτοιος θὰ ἦταν ἐξ ἀρχῆς. Τὸ λάθος πηγάζει ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν ἔχει γίνει κατανοητὴ ἡ γενικὴ αἰσθητικὴ ἀρχὴ ποὺ ἐμεῖς γνωρίζουμε: τὸ ὅτι οἱ ἤδη γνωστὲς ἐκφράσεις πρέπει νὰ ξανακατέβουν στὸ ἐπίπεδο τῶν ἐντυπώσεων γιὰ νὰ γεννήσουν νέες ἐκφράσεις. "Ὅταν παράγουμε νέες λέξεις μεταλλάσσουμε συνήθως τὶς παλαιές, ποικίλλοντας ἢ διευρύνοντας τὴ σημασία τους. Ἡ διαδικασία ὅμως αὐτὴ δὲν εἶναι συνειρμικὴ ἀλλὰ *δημιουργικὴ*, ἐφόσον ἡ δημιουργία παίρνει γιὰ ὑλικό της ὄχι τὸν ὑποθετικὸ πρωτόγονο ἄνθρωπο ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπο, ποὺ ἐπὶ αἰῶνες ζεῖ στὴν κοινωνία καὶ ποὺ ἔχει δεχθεῖ καί, σὰν νὰ λέγαμε, συντηρεῖ στὸν ψυχικὸ ὄργανισμό του τόσα πράγματα, καὶ μεταξύ τους τὴ γλώσσα.

Σχέση μεταξὺ Γραμματικῆς καὶ Λογικῆς

Τὸ πρόβλημα τῆς διάκρισης μεταξὺ τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ τοῦ διανοητικοῦ γεγονότος ἐμφανίστηκε στὴ Γλωσσολογία ὡς τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς Γραμματικῆς καὶ τῆς Λογικῆς. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ εἶχε δύο, ἐν μέρει ὀρθές, λύσεις: Αὐτὴν τοῦ *ἀδιαίρετου* μεταξὺ Γραμματικῆς καὶ Λογικῆς καὶ αὐτὴν τοῦ *διαίρετου*. Ἡ πλήρης ὅμως λύση εἶναι: ἂν ἡ λογικὴ μορφή εἶναι ἀδιαίρετη ἀπὸ τὴ γραμματικὴ (αἰσθητικὴ), ἢ δευτέρη εἶναι διαίρετὴ ἀπὸ τὴν πρώτη.

Τὰ γραμματικὰ εἶδη ἢ μέρη τοῦ λόγου

"Ἄν κοιτάξουμε ἓναν πίνακα ποὺ ἀναπαριστᾷ ἓνα ἄτομο ποὺ περπατᾷ σ' ἓναν ἐξοχικὸ δρόμο, μποροῦμε νὰ ποῦμε: «Ὁ πίνακας αὐτὸς ἀναπαριστᾷ ἓνα γεγονὸς κίνησης τὸ ὁποῖο, ἂν θεωρηθεῖ θεληματικὸ, λέγεται *δράση*. Καὶ ἐπειδὴ κάθε κίνηση προϋποθέτει μιὰν *ῥλη* καὶ κάθε δράση ἓνα *ὄν*, ποὺ δρᾷ, ὁ πίνακας αὐτὸς ἀναπαριστᾷ ἐπίσης μιὰν *ῥλη* ἢ ἓνα *ὄν*. Ἡ κίνηση ὅμως αὐτὴ συμβαίνει σὲ ἓνα δεδομένο τόπο, ποὺ εἶναι τμῆμα ἐνὸς δεδομένου πλανήτη (τῆς γῆς) καὶ συγκεκριμένα σ' ἓνα τμῆμα του ποὺ καλεῖται *στεριὰ* καὶ εἰδικότερα *ἀκόμη* σ' ἓνα μέρος δασωμένο καὶ σκεπασμένο μὲ χλόη, ποὺ λέγεται *ἐξοχή*, ὅπου ἔχει χαραχτεῖ μὲ φυσικὸ ἢ μὲ τεχνητὸ τρόπο τὸ σχῆμα ποὺ λέγεται *δρόμος*. Ἀπὸ τὸν πλανήτη ποὺ καλεῖται Γῆ δὲν ὑπάρχει παρὰ μόνο

ένα δείγμα: Ἡ Γῆ εἶναι ἓνα ἐπιμέρους ἄτομο. Ὅμως ἡ στεριά, ἡ ἐξοχή, ὁ δρόμος εἶναι γένη ἢ καθολικὲς ἔννοιες, ἐφόσον ὑπάρχουν ἄλλες στεριές, ἐξοχές καὶ δρόμοι». Ἀνάλογες σκέψεις θὰ μπορούσαν νὰ συνεχιστοῦν γιὰ πολὺ. Ὑποκαθιστώντας τὸν πίνακα ποὺ φανταστήκαμε μὲ μιὰ φράση ποὺ νὰ λέει: «Ὁ Πέτρος περπατᾷ σ' ἓναν ἐξοχικὸ δρόμο» καὶ κάνοντας τὶς ἴδιες σκέψεις, ἔχουμε τὶς ἔννοιες τοῦ ρήματος (κίνηση ἢ δράση), τοῦ ὀνόματος (ὕλη ἢ δρῶν), τοῦ κυρίου καὶ τοῦ κοινοῦ ὀνόματος, κ.ο.κ.

Τί πράγμα κάναμε καὶ στὶς δύο περιπτώσεις; Τίποτε περισσότερο καὶ τίποτε λιγότερο ἀπὸ τὸ νὰ ὑποβάλουμε σὲ μιὰ λογικὴ ἐπεξεργασία αὐτὸ ποὺ ἀρχικὰ παρουσιαζόταν ἐπεξεργασμένο μόνον αἰσθητικά. Καταστρέψαμε δηλαδή τὸ αἰσθητικὸ γιὰ χάρη τοῦ λογικοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως στὴ γενικὴ Αἰσθητικὴ τὸ λάθος ἀρχίζει μόνον ὅταν θέλουμε νὰ ἐπιστρέψουμε ἀπὸ τὸ λογικὸ στὸ αἰσθητικὸ καὶ ρωτᾶμε ποιά εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς κίνησης, τῆς δράσης, τῆς ὕλης, τοῦ ὄντος, τοῦ γενικοῦ, τοῦ ἀτομικοῦ, κ.τ.λ., ἔτσι καὶ στὴν περίπτωση τῆς γλώσσας, τὸ λάθος ἀρχίζει ὅταν ἡ κίνηση ἢ ἡ δράση καλεῖται ρῆμα, τὸ ὄν ἢ ἡ ὕλη, ὄνομα ἢ οὐσιαστικὸ, καὶ ἀπὸ ὅλα αὐτά, ὀνόματα, ρήματα, κ.τ.λ., κατασκευάζονται γλωσσολογικὲς κατηγορίες ἢ μέρη τοῦ λόγου. Ἡ θεωρία τῶν μερῶν τοῦ λόγου, εἶναι, κατὰ βάθος, τὸ ἴδιο πράγμα μὲ ἐκείνην τῶν καλλιτεχνικῶν καὶ λογοτεχνικῶν εἰδῶν, στὴν ὁποία ἤδη ἀσκήσαμε κριτικὴ στὴν Αἰσθητική.

Εἶναι λάθος ὅτι τὸ ὄνομα ἢ τὸ ρῆμα ἐκφράζονται μὲ συγκεκριμένες λέξεις, ποὺ πραγματικὰ διακρίνονται ἀπὸ ἄλλες. Ἡ ἔκφραση εἶναι ἐντελῶς ἀδιαίρετη· τὸ ὄνομα καὶ τὸ ρῆμα δὲν ὑπάρχουν σ' αὐτήν, ἀλλὰ εἶναι ἀφαιρέσεις ποὺ πλάσαμε καταστρέφοντας τὴ μόνη γλωσσολογικὴ πραγματικότητα, τὴν πρόταση. Ἡ τελευταία αὐτὴ πρέπει νὰ νοηθεῖ, ὄχι μὲ τὸ συνηθισμένο τρόπο τῶν γραμματικῶν, ἀλλὰ σὰν ἐκφραστικὸς ὀργανισμὸς μὲ ὀλοκληρωμένο νόημα, ποὺ περιλαμβάνει ἐξίσου ἓνα ἀπλούστατο ἐκφώνημα, καὶ ἓνα μακρὸ ποίημα. Αὐτὸ μοιάζει μὲ παράδοξο, εἶναι ὅμως μιὰ ἀπλούστατη ἀλήθεια.

Καὶ ὅπως στὴν Αἰσθητικὴ, ἐξαιτίας τοῦ παραπάνω λάθους, θεωρήθηκαν ἀτελεῖς οἱ καλλιτεχνικὲς δημιουργίες ὀρισμένων λαῶν, στοὺς ὁποίους τὰ ὑποτιθέμενα εἶδη φαίνεται νὰ μὴν ἔχουν ἀκόμη διαχωρισθεῖ ἢ νὰ λείπουν ἐν μέρει, ἔτσι στὴ Γλωσσολογία, ἡ θεωρία τῶν μερῶν τοῦ λόγου γέννησε τὸ ἀνάλογο σφάλμα νὰ κρίνουμε τὶς γλῶσσες σὰν μορφοποιημένες καὶ ἀμορφοποίητες, ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ἐμφανίζονται ἢ δὲν ἐμφανίζονται αὐτὰ τὰ ὑποτιθέμενα εἶδη τοῦ λόγου, ὅπως, λ.χ., τὸ ρῆμα.

Ἡ ἀτομικότητα τῆς ὀμιλίας καὶ ἡ ταξινόμηση τῶν γλωσσῶν

Ἡ Γλωσσολογία ἀνακάλυψε καὶ αὐτὴ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀναλλοίωτης ἀτομικότητας τοῦ αἰσθητικοῦ γεγονότος, ἐφόσον ὑποστηρίζει ὅτι ὁ λόγος εἶναι τὸ πραγματικὸ λεχθὲν καὶ πῶς δὲν ὑπάρχουν δύο λέξεις πραγματικὰ ἴδιες. Ἐτσι καταστρέφει τὰ συνώνυμα καὶ τὰ ὁμώνυμα καὶ δείχνει τὴν ἀδυναμία νὰ μεταφραστεῖ μιὰ λέξη μὲ μιὰν ἄλλη ἀπὸ τὴ λεγόμενη διάλεκτο στὴ λεγόμε-

μενη γλώσσα και από τη λεγόμενη μητρική γλώσσα στη λεγόμενη ξένη γλώσσα.

Μ' αυτήν όμως την όρθή άποψη δεν συμβιβάζεται ή προσπάθεια ταξινόμησης τών γλωσσών. Οί γλώσσες δεν έχουν άλλη πραγματικότητα έξω από τις προτάσεις και τούς συνδυασμούς τών προτάσεων που πραγματικά προφέρονται ή γράφονται, από δεδομένους λαούς σε καθορισμένες περιόδους: Έξω, δηλαδή, από τὰ έργα τέχνης (αδιάφορο αν αυτά είναι μικρά ή μεγάλα, προφορικά ή γραπτά, γρήγορα λησμονημένα ή για πολύ καιρό διατηρημένα στη μνήμη) όπου υπάρχουν με συγκεκριμένο τρόπο. Και τί άλλο είναι ή γλώσσα ενός λαού από τὸ σύμπλεγμα τών καλλιτεχνικῶν προϊόντων του; Τί πράγμα είναι ὁ χαρακτήρας μιᾶς τέχνης (τῆς ἑλληνικῆς τέχνης λ.χ. ή τῆς προβηγκιανῆς λογοτεχνίας) αν ὄχι ή σύνολη φυσιογνωμία αὐτῶν τών προϊόντων; Και μπορούμε νὰ ἀπαντήσουμε σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα αν δεν διηγηθοῦμε στις λεπτομέρειές της τὴν ἱστορία τῆς τέχνης (τῆς λογοτεχνίας, δηλαδή τῆς γλώσσας ἐν ἐνεργεία);

Θὰ φανεῖ ὅτι ὁ συλλογισμὸς αὐτὸς, αν και μπορεί νὰ καταργήσει πολλές από τις συνηθισμένες ταξινομήσεις τών γλωσσών, δεν έχει ὅμως καμιά δύναμη ἐναντία στη βασίλισσα τών ταξινομήσεων, τὴν ἱστορικο-γενεαλογικὴ ταξινόμηση, δόξα τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας. Αὐτὸ εἶναι βέβαιο. Ἄλλὰ γιατί; Ἄκριβῶς γιατί ή ἱστορικο-γενεαλογικὴ ταξινόμηση δεν εἶναι ἀπλή ταξινόμηση. Ὅποιος κάνει ἱστορία, δεν ταξινομεῖ, και οί ἴδιοι οί φιλόλογοι ἀντιλήφθηκαν ἀμέσως ὅτι οί διαθέσιμες σὲ ἱστορικὴ σειρά γλώσσες (δηλαδή οί γλώσσες τών ὁποίων μέχρι τώρα έχει ἀνευρεθεῖ ή σειρά) δεν εἶναι ξεχωριστὰ και ἀποκομμένα γένη ή εἶδη, ἀλλὰ ἓνα μοναδικὸ σύμπλεγμα γεγονότων στις διάφορες φάσεις τῆς ἐξέλιξής του.

Ἄδυναμία μιᾶς γραμματικῆς κανόνων

Ἡ γλώσσα θεωρήθηκε ὡς τώρα σὰν θεληματικὸ ή αὐθαίρετο ἐνέργημα. Ἐχουμε ὅμως ἤδη σὲ μιὰν ἄλλη περίπτωση διακρίνει καθαρά τὴν ἀδυναμία νὰ δημιουργήσουμε τεχνητὰ τὴ γλώσσα με μιὰ βουλευτικὴ ἐνέργεια. «Tu, Caesar, civitatem dare potes homini, verbo non potes!»*, εἰπώθηκε ἤδη σὲ κάποιον Ρωμαῖο αὐτοκράτορα. Και ή αἰσθητικὴ, και γι' αὐτὸ θεωρητικὴ και ὄχι πρακτικὴ, φύση τῆς ἔκφρασης τῆς γλώσσας, δίνει τὸν τρόπο νὰ διακρίνουμε τὸ ἐπιστημονικὸ λάθος που ὑπάρχει στὴν ἔννοια μιᾶς (κανονιστικῆς) *Γραμματικῆς* που καθορίζει τούς κανόνες τῆς σωστῆς ὁμιλίας. Λάθος ἐναντία στὸ ὁποῖο ὁ κοινὸς νοῦς πάντοτε ἐξεγέρθηκε. Και παράδειγμα τέτοιων ἐξεγέρσεων εἶναι τὸ «Τόσο τὸ χειρότερο γιὰ τὴ γραμματικὴ», που ἀποδίδεται στὸν κύριο Βολταῖρο. Ἡ ἀδυναμία ὅμως μιᾶς κανονιστικῆς γραμματικῆς ἀναγνωρίζεται ἀκόμη και ἀπὸ αὐτούς που τὴ διδάσκουν, ὅταν ἀντιλαμβάνον-

* «Ἐσύ, Καίσαρ, μπορείς νὰ δώσεις τὸ πολίτευμα ἀλλὰ ὄχι τὴ γλώσσα στοὺς ἀνθρώπους» [ΣτΜ].

ται ὅτι τὸ νὰ γράφουμε καλὰ δὲν μαθαίνεται μὲ κανόνες, πὼς δὲν ὑπάρχει κανόνας χωρὶς τὶς ἐξαιρέσεις του καὶ πὼς ἡ μελέτη τῆς γραμματικῆς πρέπει νὰ κατευθύνεται πρακτικὰ μὲ ἀναγνώσματα καὶ παραδείγματα, ποὺ διαμορφώνουν τὸ λογοτεχνικὸ κριτήριον. Ἡ ἐπιστημονικὴ αἰτία τῆς ἀδυναμίας αὐτῆς βρίσκεται στὴν ἀρχὴ ποὺ ἐμεῖς ἀποδείξαμε: ὅτι μία τεχνικὴ τοῦ θεωρητικοῦ ἀντιπροσωπεύει μιὰν ἀντίφαση στοὺς ὅρους. Καὶ τί πράγμα θὰ ἦταν μία (κανονιστικὴ) Γραμματικὴ ἂν ὄχι ἀκριβῶς μία τεχνικὴ τῆς γλωσσολογικῆς ἔκφρασης, δηλαδὴ ἑνὸς θεωρητικοῦ ἐνεργήματος;

Ἔργα διδακτικοῦ χαρακτήρα

Πολὺ διαφορετικὴ εἶναι ἡ περίπτωση ὅπου ἡ Γραμματικὴ νοεῖται ἀπλὰ σὰν ἐμπειρικὸς κλάδος, δηλαδὴ ὡς συλλογὴ σχημάτων ποὺ εἶναι χρήσιμα γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῶν γλωσσῶν, χωρὶς καμία ἀπαίτηση φιλοσοφικῆς ἀλήθειας. Ἀκόμη καὶ οἱ ἀφαιρέσεις τῶν μερῶν τοῦ λόγου εἶναι, στὴν περίπτωση αὐτῆ, ἀποδεκτὲς καὶ χρήσιμες. Καί, σὰν ἀπλὰ διδακτικὰ ἐργαλεῖα θὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν καὶ νὰ γίνουν ἀνεκτὰ πολλὰ ἀπὸ τὰ βιβλία ἐκεῖνα, ποὺ ἔχουν τὸν τίτλο τῶν «Συγγραμμάτων γλωσσολογίας», ὅπου συνήθως βρίσκει κανεὶς λίγα ἀπ' ὅλα: ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τοῦ φωνητικοῦ μηχανισμοῦ καὶ τῶν τεχνητῶν μηχανημάτων ποὺ μποροῦν νὰ τὸν μιμηθοῦν (φωνόγραφα), μέχρι τὴν ἐπιτομὴ τῶν πιὸ σημαντικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς Ἰνδο-ευρωπαϊκῆς, σημιτικῆς, κοπτικῆς, κινεζικῆς καὶ ὁποιασδήποτε ἄλλης φιλολογίας, καὶ ἀπὸ τὶς φιλολογικὲς γενικότητες σχετικὰ μὲ τὴν πηγὴ ἢ τὴ φύση τῆς γλώσσας μέχρι τὶς συμβουλὲς σχετικὰ μὲ τὸ σχῆμα, τὴν καλλιγραφία καὶ τὴν τακτοποίηση τῶν φιλολογικῶν ἀπανθισμάτων. Ἀλλὰ αὐτὲς οἱ κάποιες γνώσεις ποὺ παρέχονται μὲ ἀποσπασματικὸ καὶ ἀτελεῖ τρόπο σ' αὐτὰ τὰ βιβλία γύρω ἀπὸ τὴν οὐσία τῆς γλώσσας, γύρω ἀπὸ τὴ γλώσσα σὰν ἔκφραση, ἀνάγονται σὲ ἔννοιες τῆς αἰσθητικῆς. Ἐξω ἀπὸ τὴν *Αἰσθητικὴ*, ποὺ δίνει τὴ γνώση τῆς φύσης τῆς γλώσσας, καὶ τὴν *ἐμπειρικὴ Γραμματικὴ*, ποὺ εἶναι ἓνα διδακτικὸ ἐπινόημα, δὲν μένει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν *Ἱστορία τῶν Γλωσσῶν* στὴ ζωντανὴ πραγματικότητά τους, τὴν ἱστορία δηλαδὴ τῶν συγκεκριμένων λογοτεχνικῶν προϊόντων, ποὺ εἶναι οὐσιαστικὰ ταυτόσημη μὲ τὴν *Ἱστορία τῆς λογοτεχνίας*.

Οἱ στοιχειώδεις γλωσσολογικὲς πραγματικότητες ἢ ρίζες

Τὸ ἴδιο λάθος τῆς σύγχυσης μεταξὺ φυσικοῦ καὶ αἰσθητικοῦ, ἀπ' ὅπου πηγάζει ἡ ἔρευνα τῶν *στοιχειωδῶν μορφῶν* τοῦ ὠραίου, διαπράττεται ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὅποιοι κυνηγοῦν τὰ *στοιχειώδη γλωσσολογικὰ γεγονότα*, παρασημοφορώντας μ' ἓνα τέτοιο ὄνομα τὶς διαιρέσεις τῶν μακρύτερων σειρῶν φυσικῶν ἤχων σὲ συντομώτερες σειρὲς. Συλλαβές, φωνήεντα καὶ σύμφωνα, καὶ οἱ σειρὲς τῶν συλλαβῶν ποὺ λέγονται «λέξεις», ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα, ποὺ, ἂν τὰ πάρουμε ξέχωρα, δὲν ἔχουν συγκεκριμένη σημασία, πρέπει νὰ

ὀνομασθοῦν ὄχι γλωσσικὰ γεγονότα ἀλλὰ ἀπλοὶ ἤχοι ἢ καλύτερα ἤχοι ἀφηρημένοι καὶ ταξινομημένοι μὲ φυσικὸ τρόπο. Ἄλλο λάθος τοῦ ἰδίου εἶδους εἶναι ἐκεῖνο τῶν ριζῶν στὶς ὁποῖες οἱ πιὸ ἐγκυροὶ φιλόλογοι ἀποδίδουν σήμερα πολὺ μικρὴ σημασία. Ὑποκαθιστώντας τὰ ἐνεργήματα τῆς ὀμιλίας ἢ ἐκφραστικὲς πράξεις μὲ τὰ φυσικὰ γεγονότα, καὶ μὲ τὸ συλλογισμόν ὅτι στὴν τάξιν τῶν ἰδεῶν τὸ ἀπλὸν ἔρχεται πρὶν ἀπὸ τὸ σύνθετο, ἦταν ἐπόμενο νὰ καταλήξει κανεὶς στὴ σκέψιν ὅτι τὰ μικρότερα φυσικὰ γεγονότα θὰ καθορίζουν τὰ ἀπλούστερα γλωσσικὰ γεγονότα. Γι' αὐτὸ καὶ φαντάστηκαν ὅτι οἱ ἀρχαιότερες γλῶσσες, οἱ πρωτόγονες, εἶχαν μονοσυλλαβικὸν χαρακτήρα. Καὶ ἡ πρόοδος τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας θὰ ἔπρεπε νὰ ὀδηγήσει στὴν ἀνακάλυψιν τῶν μονοσυλλάβων ριζῶν. Ἡ πρώτη ἐκφραση ὅμως (γιὰ νὰ παρακολουθήσουμε τὴ φανταστικὴ αὐτὴ ὑπόθεσιν) ποὺ συνέλαβε ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, μποροῦσε νὰ ἔχει μίαν φυσικὴν ἀντανάκλασιν ὄχι φωνητικὴν, ἀλλὰ μιμικὴν, δηλαδὴ νὰ ἐξωτερικεύεται ὄχι μὲ μίαν φωνὴν ἀλλὰ μὲ μίαν χειρονομίαν. Καί, ἂν δεχθοῦμε ὅτι εἶχε ἐξωτερικευθεῖ μὲ μίαν φωνήν, δὲν ὑπάρχει κατόπιν κανένας λόγος νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ φωνὴ ἐκείνη θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι μονοσύλλαβη καὶ ὄχι πολυσύλλαβη. Οἱ φιλόλογοι εὐχαρίστως παραδέχονται τὴν ἄγνοίαν καὶ τὴν ἀδυναμίαν τους, ὅταν δὲν μποροῦν πάντα νὰ ἀναγάγουν τὸν πολυσυλλαβισμόν στὸ μονοσυλλαβισμόν, καὶ στηρίζουν τὶς ἐλπίδας τους στὸ μέλλον. Εἶναι ὅμως μίαν πίστιν χωρὶς θεμέλια, ὅπως καὶ ἡ αὐτοκατηγορία τους εἶναι μίαν πράξιν ταπεινοφροσύνης, ποὺ πηγάζει ἀπὸ μίαν λανθασμένην παραδοχὴν.

Ἐξάλλου, τὰ ὅρια τῶν συλλαβῶν, ὅπως καὶ ἐκεῖνα τῶν λέξεων, εἶναι πραγματικὰ ἀβυσσοβόρα, καὶ διαχωρισμένα ὅπως τύχει γιὰ χάριν τῆς ἐμπειρικῆς τους χρήσεως. Ἡ πρωτόγονη ὀμιλία ἢ ἡ ὀμιλία τοῦ ἀγράμματος ἀνθρώπου εἶναι ἓνα συνεχές, ποὺ δὲν ἀκολουθεῖται ἀπὸ μίαν συνείδησιν τῆς διαίρεσεως τοῦ λόγου σὲ λέξεις καὶ συλλαβὰς, τὰ φανταστικὰ αὐτὰ ὄντα ποὺ δημιουργήσαν οἱ σχολές. Στὰ ὄντα αὐτὰ δὲν στηρίζεται κανένας νόμος ἀληθινῆς Γλωσσολογίας. Γιὰ πληρέστερον ἀπόδειξιν, φτάνει νὰ δοῦμε τὴν ὁμολογίαν τῶν γλωσσολόγων ὅτι γιὰ τὴ συνίξιον, τὴν κακοφωνίαν, τὴν διαίρεσιν, τὴν συναίρεσιν, δὲν ὑπάρχουν πραγματικοὶ φωνητικοὶ κανόνες, ἀλλὰ μόνον κανόνες αἰσθητήριου καὶ εὐκολίας: ποὺ σημαίνει, κανόνες αἰσθητικοί. Καὶ ποιοὶ εἶναι οἱ νόμοι γιὰ τὶς λέξεις, ποὺ δὲν εἶναι νόμοι ποὺ ἀφοροῦν τὸ ὄψος;

Ἡ αἰσθητικὴ κρίσις καὶ ἡ γλῶσσα πρότυπο

Ἀπὸ τὴν προκατάληψιν γιὰ ἓνα λογοκρατικὸν μέτρο τοῦ ὀραίου, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἔννοιαν ἐκείνην τῆς πλαστικῆς αἰσθητικῆς ἀπολυτότητος ποὺ ἀναφέραμε, πηγάζει τέλος ἡ ἔρευνα τῆς γλώσσας - πρότυπο ἢ τοῦ τρόπου γιὰ νὰ ἀναγάγουμε τὴ γλωσσολογικὴν χρήσιν στὴν ἐνότηταν. Τὸ πρόβλημα, ὅπως τὸ ὀνομάσαμε στὴν Ἰταλίαν, τῆς ἐνότητος τῆς γλώσσας.

Ἡ γλῶσσα εἶναι συνεχὴς δημιουργία. Αὐτὸ, ποὺ μίαν φορὰ ἐκφράζεται μὲ τὸν λόγον, δὲν ἐπαναλαμβάνεται παρὰ μόνον σὰν ἀναπαραγωγὴ τοῦ ἤδη πα-

ραχθέντος. Οί πάντοτε νέες έντυπώσεις γεννοῦν συνεχεῖς ἀλλαγές ἤχων καί σημασιῶν, δηλαδή νέες πάντοτε ἐκφράσεις. Τὸ νὰ γυρεύει λοιπὸν κανεὶς τὴ γλώσσα - πρότυπο, σημαίνει τὸ νὰ γυρεύει τὴν ἀκίνησιάν τῆς κίνησης. Ὁ καθένας μιλά, καὶ πρέπει νὰ μιλά, σύμφωνα μὲ τὶς έντυπώσεις του. Ὅχι χωρὶς λόγο, ὁ πιὸ ἀκλόνητος ὑποστηρικτὴς μιᾶς ὁποιασδήποτε λύσης τοῦ προβλήματος τῆς ένότητας τῆς γλώσσας (τῆς λατινίζουσας, ἢ ἐκείνης τοῦ 14ου αἰῶνα, τῆς φλωρεντίνικης, ἢ ὁποιασδήποτε ἄλλης), ὅταν μιλά γιὰ νὰ ἀνακοινώσει τὶς σκέψεις του καὶ νὰ γίνει κατανοητός, νιώθει ἀπέχθεια γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας του. Διότι αἰσθάνεται ὅτι ἀντικαθιστώντας τὴ λατινικὴ λέξη ἢ ἐκείνη τοῦ 14ου αἰῶνα ἢ τὴ φλωρεντινὴ, μὲ μία διαφορετικὴς προέλευσης πού νὰ ἐναρμονίζεται μὲ τὶς φυσικὴς του έντυπώσεις, θὰ σήμαινε νὰ πλαστογραφήσει τὴν αὐθεντικὴ μορφή τῆς ἀλήθειας. Ἀπὸ ὁμιλητῆς θὰ γινόταν ἐπαρμένος ἀκροατὴς τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀπὸ σοβαρὸς ἄνθρωπος, σοφολογιότατος· ἀπὸ εἰλικρινῆς, καμποτίνος. Τὸ νὰ γράφεις σύμφωνα μὲ μία θεωρία, σημαίνει ὄχι πιά νὰ γράφεις ἀλλὰ, τὸ πολὺ, νὰ *κάνεις λογοτεχνία* καί, μάλιστα, ὄχι καλή.

Τὸ πρόβλημα τῆς ένότητας τῆς γλώσσας τίθεται πάντοτε ξανὰ ἐπὶ τάπητος γιὰτὶ ἔτσι ὅπως τίθεται εἶναι πάντοτε ἄλυτο, ἐπειδὴ ἔχει θεμελιωθεῖ πάνω σὲ μία πλαστὴ ἰδέα γιὰ τὸ τί εἶναι ἡ γλώσσα. Ἡ γλώσσα δὲν εἶναι ἓνα ὄπλοστάσιο μὲ ἔτοιμα ὅπλα, δὲν εἶναι τὸ λεξιλόγιο, ἢ συλλογὴ ἀφαιρέσεων ἢ τὸ κοιμητήριον πτωμάτων πού βαλσαμώθηκαν μὲ μικρότερη ἢ μεγαλύτερη ἰκανότητα.

Δὲν θὰ θέλαμε, μὲ τὸν ἀρκετὰ ἀπότομο αὐτὸ τρόπο λύσης τοῦ προβλήματος τῆς γλώσσας - πρότυπο ἢ τῆς ένότητας τῆς γλώσσας, νὰ δείξουμε πὼς δὲν σεβόμαστε τὴν μακριὰ σειρὰ τῶν λογίων πού ἐπὶ αἰῶνες τὸ ἀνακίνησαν στὴν Ἰταλία. Ἀλλὰ οἱ φλογερὲς αὐτὲς συζητήσεις ἦταν στὸ βάθος τους συζητήσεις αἰσθητικὲς καὶ ὄχι τῆς ἐπιστήμης τῆς αἰσθητικῆς, συζητήσεις λογοτεχνίας καὶ ὄχι τῆς θεωρίας τῆς λογοτεχνίας, τοῦ πραγματικοῦ ὁμιλεῖν καὶ γράφειν καὶ ὄχι τῆς γλωσσολογικῆς ἐπιστήμης. Τὸ σφάλμα τους συνίστατο στὴ μετατροπὴ τῆς παρουσίας μιᾶς πρακτικῆς ἀνάγκης σὲ μία ἐπιστημονικὴ θέση. Ἡ ἀπαίτηση, λ.χ., νὰ συνεννοοῦνται μεταξὺ τους εὐκολώτερα τὰ τμήματα ἑνὸς λαοῦ χωρισμένου ἀπὸ τὶς διαλέκτους, μετατράπηκε στὴν ἀναζήτησιν τῆς μοναδικῆς ἢ ἰδανικῆς γλώσσας. Ἀναζήτησιν τόσο παράλογη, ὅσο καὶ ἡ ἄλλη τῆς οἰκουμενικῆς γλώσσας, μιᾶς γλώσσας πού νὰ ἔχει τὴν ἀκίνησιάν τῆς έννοιας, ἢ μᾶλλον τῆς ἀφαίρεσης. Ἡ κοινωνικὴ ἀνάγκη γιὰ μιὰ πιὸ εὐκολὴ κατανόηση δὲν ἰκανοποιεῖται παρὰ μόνο μὲ τὴ διάδοσιν τῆς κουλτούρας καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπικοινωνιῶν καὶ τῶν πολιτιστικῶν ἀνταλλαγῶν ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους*.

Μετάφραση: Γ. Ἀνδρεάδης

* Παραλείπεται τὸ Συμπέρασμα πού ἀποτελεῖ ἐπανάληψιν τῶν ὅσων προηγήθηκαν — 23 ἀράδες [ΣτΕ].